

A FIATAL MIKSZÁTH PUBLICISZTIKÁJÁNAK KRITIKAI KIADÁSA

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI — 51—57.

CIKKEK ÉS KARCOLATOK I—VII.

(Akadémiai, 1964—1968)

Immár jóval több mint egy évtizede, hogy Mikszáth Kálmán összes műveinek kritikai kiadása megkezdődött, de a sorozat még mindig inkább csak a közepe táján, semmint a vége felé tart. Az elvégzendő munka nagyságát és bonyolult voltát ismerve ezen nem is szabad csodálkoznunk. Az első huszonhárom kötetben az író regényei és hosszabb (kísregénynek is minősíthető) elbeszélései kaptak helyet, ezeket követte a levelezés három kötetre rúgó anyaga. Miután az életmű filológiai feldolgozásának első nagy szakasza ily módon lezárult, sor került az *Elbeszélések*, valamint a *Cikkek és karcolatok* ciklusainak megindítására is. Mikszáth szépprózai és publicisztikai írásai tartalmilag számos ponton érintkeznek egymással; párhuzamosan történő feltárásukat és közzétételüket — a lelőhelyek nagyrészt azonos voltán túl — már ez a körülmény is indokolja. E két csoport termése még műfajilag sem különül el határozottan; a tárcsa jellegű írások jórészt bármelyikükbe be lehetne sorolni. Szétválasztásuk, a kiadvány struktúráján belül helyük kijelölése tehát szintén a szerkesztők gondja volt; irányelveikről (mind ezt a problémát, mind a sajtó alá rendezés gyakorlatát érintő más kérdéseket illetően) a ciklusindító kötetek jegyzetapparátusának élén elhelyezett bevezetések adnak számot. A *Cikkek és karcolatok* eddig megjelent (az 1869 és 1879 között keletkezett írásokat tartalmazó) hét kötete közül az első négyet Bisztray Gyula gondozta, aki már eddig is oroszlánrészről vállalt a kiadás feladataiból, sok maradandó — és minden további kutatás számára alapvető fontosságú — eredménnyel gazdagítva a Mikszáth-filológiát. A további hármát a Mikszáth szegedi éveivel már hosszú ideje foglalkozó Nacsády József rendezte sajtó alá.

Mikszáth — sok más kiváló magyar íróhoz hasonlóan — egész életén át foglalkozott publicisztikával, ha nem is egyforma rendszerességgel és intenzitással. Újságírói tevékenysége mennyiségre nézve éppen pályájának első évtizedében volt a legkiterjedtebb, amikor egzisztenciáját főként különböző színvonalú és pártállású lapok szerkesztőségében végzett robotmunkával tartotta fenn. 1873-ban a *Nógrádi Lapok* c. hetilap főmunkatársa volt, 1874—1875 folyamán a Deák-párt érdekkörébe tartozó *Magyar Néplap* c. hetilapot és *Mulattató* c. melléklapját szerkesztette. Ezután két ellenzéki lapnál: előbb, 1877 májusától 1878 februárjáig, a *Budapesti Napilap*, majd 1878 közepétől 1880 végéig a *Szegedi Napló* szerkesztőségében

dolgozott. A Szegeden újságíróskodó Mikszáthról szólva írta le Schöpflin Aladár az alábbi sorokat, amelyek azonban lényegileg éppúgy érvényesek az első pesti éveit periferikus, csekély jövedelmű és olvasottságú lapok kötelékében töltő fiatal zszurnalisztára is: „A vidéki újságíró nem specializálódik; kevesen vannak, rendszerint ketten-hárman a szerkesztőségben, tehát mindent kell írnia, ami adódik. Szaladgál a rendőrségre, városházára hírekért, ott van a gyűléseken, mindenfajta összejöveteleken, ír mindent, ha kell, vezércikket, riportot, karcolatot, tárcacikket, híreket, támadja vagy védi a lap érdeke vagy pártállása szerint a szereplő embereket, eljár a színházba, kritikát ír az előadásokról, megírja a primadonna szeszélyeit, ismernie kell az egész várost, — néha, ha úgy kerül, a hirdetések-et is neki kell megfogalmaznia.” (Schöpflin Aladár: *Mikszáth Kálmán*. Bp. é.n. 58.) Az előttünk fekvő hét kötet mind tematikailag, mind politikai állásfoglalás tekintetében szerfelett változatos anyaga beszédesen példázza Schöpflin szavainak igazát.

Az 1870-es évekből való cikkek még nem kiforrott, egyéni hanggal és látásmóddal rendelkező publicista írásai — érthető, hogy Mikszáth nem is tekintette őket oeuvre-je szerves részének. (Ezt egyébként nehezen is tette volna, hiszen jelentős részükben olyan politikai célzat fejeződik ki, amely nem volt összeegyeztethető az általa később elfoglalt s most már mindvégig következetesen vállalt pártállással.) Életében közreadott köteteibe egyet sem vett fel közülük. A *Hátrahagyott iratok* c. Rubinyi Mózes-től szerkesztett sorozat is csupán néhány darabot (jórészt a szegedi években keletkezett tárcacikkeket) közölt a szóban forgó periódus terméséből. Becslésünk szerint a vizsgált hét kötet anyagában mintegy 90%-ra rúg azoknak az írásoknak aránya (ide számítjuk az annak idején önálló füzetként publikált, de több kiadást nem ért álneves röpiratokat is), amelyek gyűjteménybe foglalva — tehát az életmű egészébe iktatva — most jelentek meg először.

A pályakezdő Mikszáth cikkeinek túlnyomó többsége mindenfajta névjelzés nélkül látott napvilágot. Különös figyelmet igényelt tehát a szerzőség kérdésének mérlegelése, a valóban autentikus írásoknak a környezettől való elkülönítése — ugyanis a kritikai kiadás hitelének (s ennél fogva a szerkesztőket terhelő tudományos felelősségnek is) éppen ez a legfőbb, fontosságra nézve minden mást maga mögé utasító tényezője. (Ismeretes pl., milyen súlyos fogyatékos-ságokhoz vezetett az anyag kritikátlan kezelése, a kellő filológia szigor hiánya az Ady kritikai kiadás első két kötetének esetében. A Mikszáth-publicisztika gondozóinak teljesítményéről — ha az alábbiakban ki is kell térnünk néhány vitapontra — alapjában véve az elismerés hangján nyilatkozhatunk. Körültekintően igyekeztek eljárni; rendszerint nem csupán egyetlen mozzanatra alapozták

ítéletüket, hanem mind tartalmi, mind pedig stiláris természetű kritériumokat figyelembe vettek. A munkát — főleg a pesti évek termését illetően — rendkívül megnehezítette az a körülmény, hogy Mikszáth életének e szakaszát szinte teljes homály fedi, amelynek eloszlataához az ebből az időből fennmaradt csekély számú levele sem sokkal járul hozzá. Így a sajtó alá rendezők elsősorban a Mikszáth munkásságának egészére vonatkozó tüzetes, elmélyült ismereteiket kamatoztathatták sikerrel. Külső fogódzók híján a legszilárdabb támpontokat az oeuvre belső összefüggései szolgáltatják: bizonyos, gyakran ismétlődő idézetek és anekdotikus elemek mintegy a szignót pótolva igazolják Mikszáth szerzőségét.

A *Magyar Néplap* két, Mikszáth szerkesztette évfolyamában megjelent névtelen politikai vezércikkeket Bisztray Gyula kivétel nélkül az ő írásainak tekinti, és mint ilyeneket közli a főszövegben. Ezek a cikkek — jelenti ki Bisztray — „egységes felfogásukkal, hétről hétre összekapcsolódó szerves láncolatukkal és stílusukkal egyaránt Mikszáth pennájára utalnak.” (51. k. 266.) Bizonyítékként mindenekelőtt az író feleségének memoárját idézi (eszerint Mikszáth „az egész lapot úgyszólván egymaga írta”, s többek között vezércikkeket is írt), majd pedig egyes Mikszáthra jellemző — leginkább a „népieség” körébe vágó — nyelvi és stiláris sajátosságokat próbál a cikkek szövegében kimutatni. Figyelmét azonban — úgy látszik — elkerülte az alábbi megjegyzés, amelyet a *Magyar Néplaphoz* szorosan kapcsolódó melléklap, a *Mulattató* 1874. aug. 22-i számában olvashatunk: „Tárczánkából az eredeti beszély szerkesztő távolléte miatt ezúttal kimaradt.” A *Mulattató* előző számainak tárcarovatában folyamatosan jelentek meg Mikszáth — teljes névvel szignált — elbeszélései, az idézett megjegyzést követően viszont a szept. 19-i számban találkozzunk először ilyenekkel (s az is csupán egy, az előző évben másutt már publikált írás alig módosított újra közlése). Mikszáth tehát az augusztus utolsó harmadától feltehetően szeptember közepéig terjedő időszakban nem tartózkodott Pesten, s a két lap szerkesztésével összefüggő teendőket ezalatt nyilvánvalóan valaki más végezte. Ugyanez tűnik ki az író feleségének visszaemlékezéseiből is. Mikszáthné — mint elmondja — ekkor egészségi okokból szüleinél, Balassagyarmaton tartózkodott, s itt szülte meg aug. 2-án első gyermekét, aki azonban csak néhány napig élt. Férje nem sokkal a kisfiú halála után leutazott hozzá, „és egypár hétig nálunk maradt”. (Mikszáth Kálmáné *Visszaemlékezései*. Bp. 1957. 142.) Le kell tehát vonnunk a szükségszerűen adódó következtetést: az 1874. aug. 22-i, 29-i, szept. 4-i (s valószínűleg még a szept. 11-i) számokban közölt cikkek nem származhatnak Mikszáth tollából. (Mikszáthné egyébként a továbbiakban férjének egy újabb, 1875 május—júniusára tehető balassagyarmati látogatásáról is számot ad — észrevételünk tehát ez

utóbbi periódus anyagát is érinti.) Minthogy azonban a szóban forgó vezércikkek sem tartalom, sem stílus tekintetében nem különböznek számottevő mértékben a többitől (s a Mikszáth szerzőségét erősítő érveket felsorakoztatva, az 51. k. 267–69. lapjain Bisztray belőlük is idéz egy-két passzust), elkerülhetetlenül kételyek merülnek fel annak az álláspontnak a helyességét illetően is, amely e két év névtelen vezércikk-anyagának összességét mindenfajta megszorítás nélkül Mikszáthnak tulajdonítja.

A Bisztraytól felhozott bizonyítékok jórésze amúgy sem állja ki a szigorúbb kritikát. A „népies”, példalódzó, közmondásokat és didaktikus fordulatokat kedvelő stílus korántsem valami különleges mikszáthi sajátosság, hanem az effajta „néplapokra” (azaz az alacsonyabb iskolázottságú falusi és kisvárosi olvasók kezébe szánt sajtótermékekre) általános jellemző, szelvében gyakorolt írásmód, az egyes- vagy többszám első személyében megfogalmazott kitételek és közbevetések — amelyekre Bisztray ebben az összefüggésben ugyancsak hivatkozik — pedig éppenséggel magától értetődő, sztereotip elemei mindenféle publicisztikai megnyilatkozásnak. Bemutatnak viszont Bisztray jegyzetei néhány (de csak néhány) valóban igen meggyőző szövegpárhuzamot is: az 1874. ápr. 10-i vezércikkből egy olyan jellegzetes kifejezést idéz, amelyet egy korábbi, kétségtelen hitelű Mikszáth-szövegben is megtalálunk (51. k. 109: 30 sor), az 1875. ápr. 2-i cikkben a magyar szélsőbaloldal 1870-i franciabarát akciójára tett — Mikszáth frásaiban vissza-visszatérő — ironikus utalásra (52. k. 72.–74–73:5 sorok), az 1875. szept. 11-i keletűben pedig egy, az író ez időbeli karcolataiban is többször előforduló anekdotára (52. k. 101:6–10 sorok) figyelmeztet. Végeredményben — a jelzett fenntartások ellenére — mi is valószínűnek tartjuk, hogy a *Magyar Néplap*-beli vezércikkek többségének megfogalmazását Mikszáth végezte; elvégre csakugyan jogosan tételezhető fel, hogy a periférikus helyzetű, viszonylag kis terjedelmű, sem belső, sem rendszeres külső munkatársi gárdával nem rendelkező hetilapnál általában a szerkesztőre hárult a vezércikkírás terhe is. Mégis fel kell vetnünk a kérdést: vajon nem lett volna helyesebb, a filológiai egzakt-ság követelményét jobban kielégítő eljárás, ha a sajtó alá rendező e cikkek nagyobb részét — mint kétes hitelű írásokat — függelék-ként teszi közzé?

Bisztray egyébként igen helyesen mutat rá arra, hogy a vezércikkekben nyilvánvalóan számos más lapokból átvett, „ollózott” szakasz található, de szkeptikusan hozzáteszi: „A szerkesztőségi műhelymunkának ezek a részletei pontosan aligha állapíthatók meg.” (52. k. 202–03.) Mi viszont úgy hisszük, hogy az ilyenfajta összefüggések jelentős hányadát a megfelelő időszak egy-két vezető kormánypárti napilapjának átnézése révén felszínre lehetett volna hozni,

s hogy e vizsgálódások nyomán Bisztraynak a *Magyar Néplap* vezércikkeit átható önálló egyéni felfogásról tett megjegyzései bizonyára nem egy helyütt igényeltek volna erős korrekciót. Követendő példa gyanánt hadd hivatkozzunk az Ady kritikai kiadás harmadik és negyedik kötetére: itt a szerkesztők a jegyzetapparátus élén közlik az olyan — a Nagyváradai Napló 1902-i és 1903-i évfolyamaiban név nélkül megjelent, színvonaluk alapján Adyénak is minősíthető — cikkek listáját, amelyeknek máshonnan ollózott voltát és eredeti lelőhelyét gondos kutatómunkával sikerült felderíteniük.

Nem a *Magyar Néplapban*, hanem a *Nógrádi Lapok* 1874 november — decemberi számaiban látott napvilágot — nyolc folytatásban, . . . *th* betűjellel — *Az írói tulajdonról* c. terjedelmes dolgozat, amelyet már Rubinyi Mózes felvett a kötetbe nem gyűjtött Mikszáth-íráások általa összeállított bibliográfiájába (*Mikszáth Kálmán élete és művei*. Bp. 1917. 104.), s amely a kritikai kiadás 52. kötetében (21 — 49.) is szerepel. A magunk részéről Mikszáth szerzőségét — többrendbeli megfontolások alapján — merőben valószínűtlennek, sőt gyakorlatilag kizártnak tekintjük. Először is Mikszáth 1874. folyamán már nem dolgozott a *Nógrádi Lapokba* (az utolsó, hitelesen tőle való írás a jan. 4-i számban található). Ekkor már Budapesten élt, és műveit a főváros sajtójában publikálta — mindenekelőtt saját lapjaiban, amelyeknek szerkesztése (mint erre az 51. k. 263. lapján Bisztray is utal) különben is éppen elég munkát adott neki. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a . . . *th* betűjelet ebben a formában Mikszáth a *Nógrádi Lapok* hasábjain előzőleg sohasem használta; ottani, teljes névvel nem jegyzett írásai alatt a *M., M. K.*, ill. *-th -n* szignókat alkalmazta. Ámde minden külső érvnél nyomósabban esik a latba magának a cikknek a szövege, amely mind tartalmilag: jól felkészült jogászra valló, szabatos okfejtésével s a kérdés hazai és külföldi állását szemléltető gazdag példaanyagával, mind pedig stílus tekintetében: nehézkes körmondataival s a Mikszáthtól úgyszólván sohasem használt szenvedő igealakok gyakori előfordulása folytán idegen testként különül el az író munkásságának egészétől. Tudvalevő, hogy Mikszáth a pesti egyetemen folytatott jogi tanulmányait a diploma megszerzése nélkül hagyta abba. Elképzelhetetlen, hogy évekkel később, mint elfoglalt fővárosi lapszerkesztő (aki emellett, feleségének tanúsága szerint, éppen ekkortájt drámaírói ambíciókat is melengetett) tudott volna időt szakítani egy hosszú értekezés megírásához szükséges jogtudományi stúdiumokra — s éppoly kevésbé hihető, hogy az ilyen fáradságos munka eredményét egy szerény vidéki hetilapban, névtelenül tette volna közzé. (Amennyiben a cikket mégis mindenáron Mikszáth személyéhez akarnánk kapcsolni, legfeljebb arra gondolhatnánk, hogy az író egyetemi évei alatt, 1869 — 1870 körül készített, s eredetileg nyilván doktori értekezésnek szánt kompilá-

cióval állunk szemben. A hiteles Mikszáth-írárok közül egyedül a *Magánnézetek a cselédjávitás tárgyában* c. 1870-ben megjelent cikk hangvétele és stílusa mutat valamelyes hasonlóságot a most tárgyalt dolgozattal.) Végül azt sem hagyhatjuk említetlenül, hogy a kritikai kiadásban (52. k. 141–43.) a *Mulattató* 1875. nov. 20-i számának egy ugyancsak *Az írói tulajdonjogról* szóló rövidebb, névtelen cikke is helyet kapott. Nem százszázalékos hitelű Mikszáth-írás ez sem, de a közlés helye mindenesetre az ő szerzősége mellett szól. Feltűnő mármost, hogy a két, azonos témával foglalkozó cikk tartalma között semmiféle közelebbi érintkezés nem áll fenn (pedig jól tudjuk, milyen gyakoriak Mikszáthnál az efféle ismétlődések) — sőt célzatuk kifejezetten ellentétes: a *Nógrádi Lapok*-beli tanulmány a védelemben részesítendő szerzői jogok körének minél szélesebbre tágítása érdekében száll sikkra, a *Mulattató* cikkének középpontjában viszont az a követelés áll, hogy a magyarra fordított külföldi műveket vegyék ki a szellemi termékeket megillető jogvédelem hatálya alól.

A *Budapesti Napilap* kötelékében eltöltött háromnegyed év folyamán mindenekelőtt az *Apróságok* c. rovat vezetése volt — tárcacikkek és elbeszélések írása mellett — Mikszáth gondjaira bízva. Ilyen (vagy hasonló) címmel a korabeli lapok rendszerint időszerű témákra vonatkozó glosszákat, az írányagban vagy más cikkekben tárgyalt eseményeket olykor az érzelmes pátosz hangján, de gyakrabban szatirikusan élcelődve kommentáló (nemegyszer rövid humoreszk alakját öltő) cikkekcskét közöltek. Ez a műfaj igazán Mikszáth testére volt szabva; már újságírói pályájának előző szakaszán, majd pedig a következő, szegedi periódusban is különös kedvvel művelte. Bisztray — véleményünk szerint helyesen — mindazokat a közleményeket felvette a kritikai kiadásba, amelyek a *Budapesti Napilap Apróságok* rovatában Mikszáthnak a szerkesztőségbe való belépésétől kezdve egészen az újság megszűnéséig (néha teljes névjelzéssel vagy szignóval ellátva, de többnyire névtelenül) megjelentek. Gyöngyösy László későbbi visszaemlékezései is tudnak arról, hogy a *Budapesti Napilap Apróságok* rovatának Mikszáth volt a gazdája. Bisztray jegyzetei lelkiismeretesen számot adnak azokról a motívum-egyezősekről, amelyek az *Apróságok* anyagát Mikszáth más műveivel összekapcsolják; írói megformálás tekintetében pedig egyikük-másikuk már a karcolatok későbbi nagy mesterét előlegezi.

A *Budapesti Napilap Apróságok* rovatával foglalkozva Bisztray inintegy mellékesen megjegyzi: „Egyidejűleg volt e lapnak — más munkatárstól — „Mindenfélék’ című rovata is.” (53. k. 263.) Az újság többi munkatársainak kilétéről azonban semmi közelebbit nem tudunk, és egyes jelek arra látszanak mutatni, hogy *Mindenfélék* rovata — amely ugyancsak rövidebb lélegzetű, de (az *Apróságokkal* ellentétben) napi aktualitásokhoz nem kapcsolódó szórakoztató közleményeket:

tréfás eseteket, anekdotákat, elmés mondásokat stb. foglalt magába — szintén Mikszáth ügykörébe tartozott. Az 1877. júl. 15-i számban Mikszáth *Még mindig várja* (végleges címén *Az aranykisasszony*) c. — ugyanakkor másutt folytatásokban publikált — elbeszéléséből vett részlet tölti be a rovatot. (A kritikai kiadás 32. kötetében, az *Elbeszélések* ciklus megfelelő helyén Bisztray is regisztrálja ezt a közlést.) 1877. júl. 30-án a *Mindenféle* rovatcím alatt egy fiatal frókból álló asztaltársaságnak a Szikszay vendéglőben lezajlott összejöveteléről esik szó, s a tréfás hangú írás éppen Mikszáth ekkori szűkebb ismeretségi körének néhány, az *Apróságok* rovatban is többször aposztrofált tagja: Odry Lehel, Prém József, Solymossy Elek fölött csipkelődik. (Bisztray egyik jegyzete — az 53. k. 364. lapján — erre a cikkekcskére is utal.) Semmiképpen sem kívánunk ezeknek a teljesen igénytelen — és ennek megfelelően szigorúan anonim jellegű — közleményeknek túlzott fontosságot tulajdonítani. Túlnyomó részük nyilvánvalóan különböző forrásokból (élclapokból, anekdotagyűjteményekből stb.) merített, s legfeljebb valamelyes stilizáláson átesett „töltelék”-anyag. Mégis sajnáljuk, hogy Bisztray, aki a *Magyar Néplap* és *Mulattató* azonos természetű darabjait (*Anekdóták* gyűjtőcímmel) egytől egyig beiktatta az *Elbeszélések* ciklusba, ezuttal behatóbb mérlegelés — ill. esetleges ellenérvek felvonultatása — nélkül tért napirendre a probléma fölött.

Bisztray fáradhatatlan szorgalommal végzett, szívós és kitartó nyomozó munkáját dicsérik azok a mindeddig sehol számon nem tartott Mikszáth-íráskis írások, amelyeket a *Család Lapja* nevű, meglehetősen obskurus hetilap 1878-i évfolyamában sikerült felfedeznie. Mikszáthnak egy teljes névvel szignált elbeszélése, két — M. betűvel, ill. Kákay álnévvel jelzett — tárcaszerű cikke jelent meg itt, továbbá jónéhány (a korabeli sajtó egyik legszerényebb műfaját képviselő) névtelen képmagyarázata, azaz a lapban közölt képekhez csatlakozó, az általa nyújtott látványt rövidebb-hosszabb leírassá oldó ismertető szövege. Bisztray azonban aligha járt el helyesen, amikor kategorikusan arra az álláspontra helyezkedett, hogy *valamennyi*, a *Család Lapja* 1878. jún. 23. és aug. 4. közötti számaiban előforduló efféle képmagyarázat Mikszáthtól való. Nincs ugyanis semmiféle adatunk arra, hogy ő a *Család Lapjának* nem csupán alkalmilag foglalkoztatott, hanem a szűkebb törzsgárdához tartozó, valamely meghatározott feladatkört rendszeresen ellátó munkatársa lett volna. Azok a szövegpárhuzamok és stílusjegyek, amelyekre Bisztray hivatkozik, a kritikai kiadás 54. kötetébe felvett íráskis többségének esetében kellőképpen valószínűsítik ugyan Mikszáth szerzőségét — ám néhány jellegtelenebb, s ezért kétes hitelű cikk (*Az „új tartomány” fővárosa*, *Az óriás-pók*, *Képek Boszniaiból*, *Egy tengeri hajó földézetén* címűekre gondolunk) inkább függelékké kívánkozott volna.

A szegedi évek új szakaszt nyitnak meg az újságíró Mikszáth

pályáján. Itt már nem a sajtó névtelen bérmunkása, hanem a város szellemi életének ismert, megbecsült alakja volt. Írói profilja a szegedi periódus terméséből (vagy legalábbis annak egy részéből) már határozottabb vonásokkal rajzolódik ki, s ezért az ő tollából származó cikkek nagyobb biztonsággal különíthetők el a *Szegedi Napló* más közleményeitől. Leginkább a névtelen politikai vezércikkek jelentenek ebben az időszakban is problémát. Nem kétséges, hogy írt Mikszáth a *Szegedi Napló*ba — és nem is csekély számban — ilyeneket is. A vezércikk műfaja, az abban megkívánt szónokias, emelt hang azonban idegen volt egyéniségétől — emiatt kétségtelen hitelű, aláírt vagy könnyen azonosítható betűjellel szignált vezércikkei is kevésbé „mikszáthosak”, mint a velük egyidőben keletkezett tárcák vagy „apróság” jellegű írások. A kritikai kiadás 55–57. köteteit sajtó alá rendező Nacsády József bölcs óvatossággal függelékbe sorolt jónéhány olyan írást, amelyekben a Mikszáthtól idegen stíluselemek aránya gyanút keltően magas. Mégsem tekinthető kizártnak, hogy az — elsősorban tartalmi megfontolások alapján — egyértelműen Mikszáthnak tulajdonított névtelen vezércikkek között is akad egy-kettő, amelyeknek valójában nem ő a szerzője.

A Mikszáth kritikai kiadás *Cikkek és karcolatok* ciklusa (az Ady-publicisztika immár befejezéséhez közeledő sorozatához hasonlóan) az író idevágó munkásságát a maga teljességében kívánja bemutatni, e téren előnyösen különbözve a Jókai, Juhász Gyula és az előkészületben levő Vajda János kritikai kiadásoktól, amelyeknek — egy vitatható helyességű akadémiai határozat értelmében — a zsurnalisztikai anyag válogatott részének közzétételével kell beérniük. A teljességre jellemző, hogy a kötetek gondozói még a *Magyar Néplap*, a *Mulattató*, valamint a *Szegedi Napló hírvonatából* is kiemelték és (a jegyzetapparátus végén elhelyezték) külön fejezetben publikálták azokat a darabokat, amelyeknek tartalmán vagy legalább egy-két fordulatan megérezni Mikszáth tollának nyomát. Az ilyenfajta (nyilvánvalóan minden magasabb írói becsvágy nélkül papírra vetett) „újdonságok” közvetlen és éppen ezért tanulságos módon érzékeltetik azt az atmoszférát, amely a pályája elején járó Mikszáthot körülvette, s amelynek hatása ez idő tájt írt műveiben hol nyíltabban, hol pedig áttételesebben érvényesül. A teljesség rovására menő — ám más szempontból indokolható — engedményt csupán egyetlen vonatkozásban tettek a sorozat szerkesztői: mellőztek néhány olyan cikket, ill. egyes közölt cikkekből kihagytak bizonyos olyan szövegrészeket, amelyek — a korabeli magyar uralkodó rétegek beállítottságát tükröző, durván nacionalista hangvételük révén — „a velünk szomszédos baráti államok érzékenységét sérthetnék”. (51. k. 271.) A kihagyott passzusokat a szövegben kipontozott sorok jelzik, s minden alkalommal külön utalás történik rájuk a jegyzetekben is.

A szövegeket az általunk vizsgált kötetek — ugyanúgy, mint a Mikszáth kritikai kiadás többi ciklusai is — a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlik. Komoly figyelmet igényelt az egykorú nyomdák hanyag munkájára valló, s nemegyszer értelemzavaró sajtóhibák kijavítása. Az ilyen esetekről — akárcsak a több helyütt publikált írások különböző közlései közötti eltérésekről — a jegyzet-apparátus természetesen pontosan számot ad. A Mikszáthtól gyakran hibásan, ill. következetlenül írt tulajdonneveket a kritikai kiadás mindig abban a formában szerepelteti, ahogyan az alapul vett szövegben előfordulnak. Így pl. Gyulai Pál, Rákosi Jenő, Lonkay Antal neveit a kötetekben hol *i*-vel, hol *y*-nal írva találjuk. Minthogy ez a tarkaság semmiféle megőrzésre érdemes, a szerzőre vagy korára jellemző sajtóságot nem képvisel, olvasás közben pedig zavaróan hat, célszerűbb lett volna egységesen a helyes írásmódokat alkalmazni.

A közölt szövegekhez kapcsolódó kommentárok és tárgyi magyarázatok összeállítása egyetlen más műfajcsoport esetében sem ró (talán a levelezéseket kivéve) akkora feladatot a kritikai kiadások gondozóira, mint aminővel az írói publicisztika sajtó alá rendezése során kell megbirkózniuk. A cikkekben érintett, gyakran már teljesen feledésbe merült események és eseménysorok rekonstruálása, elhomályosult jelentésű célzások pontos értelmének kibogozása, ellentmondó állásfoglalások rejtett motivumainak felfejtése — a filológusi rátermettség, szorgalom és lelemény megannyi próbatétele. A mércét azonban a nehézségek ismeretében sem helyezhetjük alacsonyabbra — már azért sem, mert a kritikai kiadásokban feltárt publicisztikai anyag nem egyedül (sőt bizonyos esetekben nem is elsősorban) az irodalomtudomány számára jelentős, hanem egyszersmind történelmi és művelődéstörténeti forrásként is becses. A klasszikus íróink újságcikkeit közreadó kötetek egy sor rokon tudományág művelőinek sűrűn forgatott, hasznos segédeszközei lehetnek — de csak akkor, ha a szövegeket kísérő jegyzetapparátus is a szükséges mértékben tesz eleget az anyag komplex voltából adódó kívánalmaknak. Ilyen szemmel közeledve a Mikszáth kritikai kiadás publicisztikai ciklusához, tartózkodnunk kell valamely általános érvényűnek gondolt, az eddig megjelent hét kötet mindegyikére egyformán vonatkozó ítélet megfogalmazásától. A két sajtó alá rendező: Bisztray Gyula és Nacsády József módszerei között nem lényegtelen eltérések állnak fenn, s ami a Bisztraytól gondozott köteteket illeti, a jegyzetelés színvonala magán e négy kötetben belül is eléggé ingadozó. Az 51 — 52. kötetekben olvasható magyarázatok kortörténeti vonatkozásban módfelett hiányosak. Az 53 — 54. kötetekben ezen a téren számottevő fejlődés mutatkozik — mindamellert Bisztray egész filológiai gyakorlatáról elmondhatjuk, hogy Mikszáth személye és munkássága iránti szenvedélyes, a legkisebb motívumegyezésre és ismétlődésre is kiterjedő érdeklődésé-

vel nem áll arányban az a figyelem, amellyel a mikszáthi publicisztika javarésznél tárgyat szolgáltató politikai események felé fordul. Nacsády teljesítménye jóval egyenletesebb, noha hézagok az ő jegyzeteiben is akadnak. Az ő munkáját mindenesetre megkönnyítette az a körülmény, hogy a Szegeden készült Mikszáth-cikkek többsége egy szűkebb, összefüggő, s a helytörténeti szakirodalomban részletesen tárgyalta kérdéskomplexumhoz: az 1879-i nagy szegedi árvíz és az azt követő, a város újjáépítésére irányuló akció problémaköréhez kapcsolódik. Erkölcsileg példás volta folytán érdemel hangsúlyozott méltánylást az a mód, ahogyan Nacsády a kritikai kiadás adta lehetőséget saját, régebbi keletű tévedéseinek korrigálására is felhasználja. *Mikszáth szegedi évei* c., 1956-ban megjelent könyvében ugyanis jónéhány cikkhez — apologetikus szándéktól vezetettve — egyoldalú, vulgarizáló kommentárt fűzött. Most ezeket az írásokat is árnyaltan és objektíven értelmezi, s az *Irodalom* fejezetben külön is megbírálja és helyreigazítja korábbi, hibás megállapításait.

Minden kötetben lexikonszerűen összeállított, betűrendes lista tartalmazza a közölt szövegekben említésre kerülő személyek főbb életrajzi adatait. E szerencsés megoldás révén a sajtó alá rendezők sok fölösleges ismétléstől mentesítették a jegyzetapparátust. Kár azonban, hogy nem alkalmazták teljes következetességgel, és (különösen az 51., 52. és 56. kötetekben) mégis gyakran az egyes cikkek jegyzeteibe került a szereplőkre vonatkozó tájékoztatás. Olykor pedig egészen elmaradt a magyarázat, így pl. a következő nevek mellől: 51. k. 187. gr. Pálffy (P. János pozsonyi főispán), Pauler Gyula (a kiváló történész), 199. Schaufert (August Hyppolit Schaufert német drámaíró); 55. k. 32. Hawkins amerikai kriminalista, 50. Friebeisz Pista (F. István lapszerkesztő); 56. k. 8. Hönigsmann, osztrák parlamenti képviselő, 46. Tisza Lajos (Bihar megye reformkori alispánja, majd adminisztrátora, Tisza Kálmán és az 1879-i szegedi királyi biztos; Tisza Lajos apja), 75. Jókai Róza (Jókai fogadott leánya, Laborfalvi Róza unokája, a későbbi Feszty Árpádné). Egy-két személy kilétét bizonyára azért nem tudta tisztázni a sajtó alá rendező, mert keresztnevüket Mikszáth szövege tévesen adja meg: 56. k. 49. Korányi Ede (helyesen: Korányi *Frigyes*, a nagy orvosprofesszor); 57. k. 106. Mednyánszky Árpád (helyesen: Mednyánszky *Sándor* honvédezered, majd függetlenségi párti képviselő). — Itt kell szóvá tennünk az egész Mikszáth kritikai kiadás egyik legsúlyosabb fogyatékoságát, amely sehol sem okoz annyi bosszúságot a sorozatot használó kutatóknak, sehol sem nehezíti annyira az anyagban való sikeres eligazodást, mint éppen a *Cikkek és karcolatok* esetében: ti. hogy a köteteknek nincs névmutatója. A mulasztás jóvátételére most már — úgy tűnik — csak egyetlen mód kínálkozik, amelyről tehát a szerkesztőknek és a kiadónak semmi esetre sem szabad lemondaniuk: a publicisztikai

ciklus zárókötetében kell összesített, a ciklus egészét átfogó névmutatót elhelyezni.

Az összefoglaló jellegű, a legfontosabb tudnivalókat tartalmazó életrajzi jegyzetek — ha a maguk rendeltetését jól be is töltik — nem mentesíthetik a sajtó alá rendezőket ama kötelezettségük alól, hogy az illető személyek tevékenységének a cikkekben érintett konkrét részleteivel megfelelő helyen külön is foglalkozzanak. A kötetek anyaga ezer szállal kapcsolódik a napi politika bonyodalmaihoz, — a kritikai kiadás jegyzeteinek ezért először is okvetlenül közölniük kell valamennyi szóba kerülő esemény *pontos dátumát*, továbbá pedig röviden ki kell térniük azok lefolyására, lényegesebb mozzanataikra, amelyekre Mikszáth gyakran (mint olvasói által amúgy is ismertekre) éppen csak utal. A Mikszáth írásait publikáló lapok egyéb hír- és cikkanyagában minden bizonnyal a szükséges adatok túlnyomó része megtalálható — így a kötetek gondozói e munkafázis során nagyobbára ugyanazokból a forrásokból meríthetnek, amelyekkel különben is állandóan dolguk van. Ezt a kézenfekvő lehetőséget mindaddig mégsem aknázták ki kellőképpen. Az 51—52. kötetek jegyzetapparátusa szinte teljesen adós marad a közölt cikkek eseménytörténeti háttérének felvázolásával; a hiányok lajstromba szedése emiatt céltalan (s e recenzió terjedelmével össze nem férő) vállalkozás volna. A többi kötetek anyagából is csak mintegy mutatóba, a jegyzetelés bizonyos vissza-visszatérő gyöngéinek szemléltetése végett sorolunk fel néhányat. Mikszáth cikkei legalább négy ízben (51. k. 59., 52. k. 72., 53. k. 83., 55. k. 21.) emlékeznek meg gúnyos hangon — mint a tényleges helyzettel nem számoló, illúziók sugallta fellépés klasszikus példájáról — arról, hogy a magyar szélsőbaloldal az 1870—71-i porosz—francia háború idején „Franciaország földarabolásának meggátlásáról” tanácskozott. Ám a jegyzetek sehol sem utalnak arra, hogy Mikszáth célzása elsősorban Simonyi Ernőnek — a maga, valamint néhány, a függetlenségi párthoz tartozó képviselőtársa nevében — az országgyűlés 1870. okt. 22-i ülésén benyújtott határozati javaslatára vonatkozik, amely felszólította a Habsburg-monarchia kormányát: mint nem hadviselő fél, vállaljon közvetítő szerepet magára, s minél enyhébb békefeltételek kieszközlésével igyekezzék csökkenteni a Franciaországot ért vereség súlyát. Az 53. k. 228—30. lapjain közölt „apróság”-ról a jegyzet megállapítja, hogy az „a párbaj-kérdés országgyűlési tárgyalásának paródiája”. (53. k. 465.) Ennyi természetesen magából a szövegből is kiderül; itt inkább arról kellett volna írni, hogy a szóban forgó vitára a Csemegi féle BTK. XIX. fejezetének a párviadallal foglalkozó, a parlament 1877. dec. 4-i ülésének napirendjén szereplő 293—300. szakaszai adtak alkalmat. Az 1877. dec. 30-i dátumú „apróság” (53. k. 253—54.) — „egy helyi lap” értesülésére hivatkozva — egy állítólag előkészületben levő kormány-

intézkedés tervét támadja, amely az újságokra kirovandó bélyegadó bevezetésével akarna gátat vetni az ellenzéki sajtó terjedésének. A jegyzetből nem tudjuk meg sem azt, melyik lap közölte a cikkben kommentált hírt, sem azt, hogy ilyen rendelkezésre valójában mégsem került sor. Különösen feltűnőek a jegyzetelés hiányai *A politika svindlerei* c. álneves röpirat (54. k. 149–238.) esetében; itt egész sor — a vetélkedő politikai csoportosulások különböző taktikai sakkhúzásaira vonatkozó — kitétel igényelt volna pontos, adatokkal alátámasztott értelmezést. Az 55. kötet anyagában tárgyalt fejlemények közül pl. az alábbiakról nem adnak a jegyzetek kellő felvilágosítást: az 1878-i magyar parlamenti választások végeredményei (66–75.), az 1878 őszi franciaországi politikai események (83–85.), az 1878. szept. 28-i budapesti népgyűlés lefolyása (90–94.), az 1878 október–novemberi ausztriai politikai válság kimenetele (103–07.), a magyar parlamenti ellenzék indítványa Tisza Kálmán kormányának vád alá helyezésére (111.). — Nem kapunk tájékoztatást olyan, a szövegben érintett intézmények mibenlétéről sem, mint pl. a dunagőzhajózási társulat (51. k. 58.; vö. azonban az 52. k. 187. lapján olvasható magyarázatot), a Deák-párt ill. a balközép balassagyarmati híveit tömörítő „kaszinó” és „kör” (51. k. 85.), az osztrák birodalmi tanács (55. k. 109.), Landesgericht és Oberlandesgericht (56. k. 47–48.).

A feldolgozott szövegek szorosabban irodalmi vonatkozásainak általában több figyelmet szenteltek a sajtó alá rendezők, némely mulasztás azonban itt is terhükre róható. A kritikai kiadás jegyzetei több ízben (pl. 52. k. 221., 53. k. 325., 57. k. 245.) megemlékeznek arról a rendkívüli hatásról, amelyet Jókai művészete gyakorolt Mikszáthra — ám e deklaratív kijelentések szilárdabban megalapozottakká váltak volna, ha a megfelelő helyen arra is rámutatnak, hogy a *Kálmán napja* c. cikkben felidézett Jókai-figura (57. k. 115–16.) *A gonosz lélek* c. ifjúkori, a *Vadon virágai* kötetbe tartozó novella főalakja, továbbá, hogy azok a megállapítások, amelyeket *A jellem* c. korai cikkében tesz Béli Pál és Apafi Mihály egyéniségéről (51. k. 15., 17.), Jókai *Erdély aranykora* és *Török világ Magyarországon* c. művein alapulnak, s hogy „Jókai Kökényesdije”, akiről egy 1877-i „apróság”-ban (53. k. 36.) van szó, valamint „Jókai bojárja”, akiről *A hét története* c. cikk (57. k. 54–55.) beszél, ugyancsak a *Török világ Magyarországon* c. regényben fordulnak elő. Mikszáth tudvalevőleg maga vallott arról, hogy ez a könyv volt első igazán nagy, életre szóló olvasmányélménye — nyilatkozatának hitelét erősítik a fenti adalékok is. — A *Budapesti Napilap* 1877. okt. 19-i számában megjelent, Gyulai Pállal polemizáló Mikszáth-cikk (53. k. 167–70.) Kossuth és Petőfi viszonyával foglalkozik. Minthogy állításai mindkettőjüket illetően eléggé pontatlanok, a jegyzetben érdemes lett volna a valóságos (a szakirodalom által már régen tisztázott) tényállást röviden

ismertetni. — Az *Elmefuttatás az időről* c. cikk egy helyütt — az ősi egyiptomi vallás tanaival kapcsolatban — „a Sanchution töredékeit” emlegeti. (52. k. 135.) A jegyzetben hiába keresünk magyarázatot, pedig csekély fáradtsággal ki lehetett volna deríteni, hogy a „Sanchuniathon” nevű, állítólag Fönícia történetét tartalmazó ókori krónikáról van szó, amelynek egyes részletei Philon görög fordításában maradtak fenn.

A közéleti publicisztikának igazi éltető eleme a polémia. Mikszáth cikkeinek jelentős hányada is más egykorú lapok közleményeire reflektál valamilyen formában. Természetes, hogy a kritikai kiadás jegyzetapparátusának tartalmaznia kell a Mikszáthtól hivatkozott összes újság- és folyóiratcikkek pontos bibliográfiai adatait, ugyanúgy, mint az észrevételeire alkalmat adó passzusok szövegét vagy legalábbis mondanivalójuk tömör summáját. Magától értetődő, elemi követelmény ez — s csak azért kell itt külön is hangsúlyoznunk, mert az általunk vizsgált kötetek sok esetben nem tesznek neki eleget. (Mintaszerűen oldotta meg ezt a feladatot — az ittenihez hasonló jellegű anyag feldolgozása során — a Jókai-sorozat *Cikkek és beszédek* ciklusa 4–5. köteteinek sajtó alá rendezője, és lényegében elégedettek lehetünk az Ady kritikai kiadás gondozóinak munkájával is.) Ismét csak jelzésként hívjuk fel néhány erősebben szembeötlő hiányra a figyelmet. Az 51. k. 50. lapján a *Hon* egy bécsi tudósításáról, az 53. k. 83–85. lapjain Toldy Istvánnak egy — ügyészégi eljárást maga után vonó — cikkéről, uo. a 172. lapon Asbóth Jánosnak egy, a *Magyar Politikában* közölt, s állítólag a bécsi lapokba is átvett írásáról, az 54. k. 40. lapján Feleki Miklósnak a *Pesti Napló* hasábjain Jókaihoz intézett nyílt leveléről, az 55. k. 129–30. lapjain a *Honnak* egy, a *Szegedi Naplóval* vitatkozó cikkéről, az 56. k. 90. lapján az *Ellenőrnek* és a *Magyarországnak* az országgyűlés esetleges feloszlását tárgyaló közleményeiről, az 57. k. 70. lapján Csernátony Lajosnak egy állítólag antiszemita célzatú (régebbi) cikksorozatáról, uo. a 78. lapon az *Egyetértésnek* egy, új sajtótörvényt beharangozó híreről, uo. a 92. lapon a *Pester Lloyd*-nak egy Andrassy Gyula személyével foglalkozó cikkéről olvashatunk — ám az egyes kötetek jegyzeteiből a felsorolt közleményeknek sem pontos lelőhelyéről, sem pedig tartalmáról nem értesülünk. A *Szélbaliak* c. vezércikkbe egy, a *Magyar Újságból* származó, de közelebbi forrásmegjelöléssel el nem látott hosszú idézet van beiktatva (52. k. 69–70.), s a hiányzó adatokat a jegyzet sem pótolja. A *haditörvényt* c. cikkről (53. k. 26–29.) Bisztray megállapítja, hogy az *Egyetértés* 1877. szept. 12-i számának törökországi beszámolóján alapul, s ehhez még hozzáfűzi: „Mikszáth politikai vagy éppen külpolitikai cikkeinek szerkesztősi műhelymunkáját jól megfigyelhetjük, ha jelen tárcáját összehasonlítjuk a forrásul szolgáló tudósítással.” (Uo. 369.) A javasolt — s bizonyára csakugyan tanulságos — össze-

vetésre azonban a kritikai kiadás semmiféle módot nem nyújt, mert nem hoz egyetlen, a két szöveg eltéréseit ill. párhuzamait szemléltető idézetet sem. Az 53. k. 191–92. lapjain közölt „apróság”-ban a *Kelet Népe* c. konzervatív napilapot leckézteti meg Mikszáth. Magából a szövegből csak annyit tudunk meg, hogy a *Budapesti Napilap* egy korábban közzétett hírének hitelét a könyvomas *Magyar Híradó* kétségbe vonta, a *Kelet Népe* pedig — Mikszáth rosszálló szavai szerint — „egyszerűen belenyírja mai számába a ‚Magyar Híradó’ ama cáfoló sorait, melyekről mai hírrovatunkban szólunk bővebben...” Bisztray jegyzeteiben két alkalommal (a 296. és 445. lapokon) szól erről a cikkről, idézi több mondatát, és leszögezi, hogy a „publicista Mikszáth, az újságírás iskolájának egyik klasszikus mestere tanításából ezúttal is a hivatástudat igéit halljuk” — ámde éppen a két lap közötti kontroverzia érdemi oldaláról nem mond semmit. Mikszáth célzásainak pontos értelme ezért az olvasó előtt rejtve marad, noha az ügy hátterét — a megfelelő lappéldányokba bepillantva — könnyűszerrel tisztázni lehetne volna. A *Budapesti Napilap* 1877. okt. 30-i száma az *Újdonságok* rovatban *Királynénk Megyeren* címmel számolt be Erzsébet királyné magyarországi tartózkodásának egy epizódjáról. Az újságnak ezt az értesülését minősítette valótlannak a *Magyar Híradó* és a *Kelet Népe*. A *Budapesti Hírnök* viszont — megerősítve a hír helytálló voltát — igazat adott a *Budapesti Napilap*nak, amely erre hivatkozva nov. 2-i számának két közleményében: a *Hiú ragaszkodás* c. cikkben, valamint Mikszáth glosszájában fölényes hangon utasította vissza a *Kelet Népe* vádjait.

A fiatal Mikszáth a *Budapesti Napilap*nál töltött hónapok folyamán bocsátkozott a legsűrűbben polémiaiákba. Nyilván ez a körülmény készítette Bisztray Gyulát arra, hogy az 53. k. jegyzetapparátusába egy *Lapszemlék és sajtópolemikák* című áttekintést illesszen be, s itt külön fejezetet juttasson minden olyan újságnak, amellyel Mikszáth a *Budapesti Napilap* munkatársaként egyszer-másszor vitába szállt. Csakhogy e fejezetek anyaga jórészt Mikszáthnak az illető lapokra tett, a szövegben amúgy is megtalálható, itt csupán együvé csoportosított és (az imént szemléltetett módon) kommentált megjegyzéseiből tevődik ki — valódi többletet hozó, új adatokat aránylag csekély számban tartalmaznak. A Bisztraytól gondozott kötetekben különben is gyakoriak (az 53–54. kötetben valósággal hemzsegnék) az olyanfajta „magyarázatok”, amelyek — a szövegek jobb megértését elősegítő, önálló kutatással feltárt tények ismertetése helyett — mindössze a Mikszáthtól mondottak parafrázisát adják. Csak egyetlen jellegzetes példát ragadunk ki még. A *Még újabb fény- és árnyképek* c. portrészorozat Wenckheim Béláról szóló fejezetének egyik mondata így hangzik: „... Egyszer az is megesett, miszerint olyan valaki emeltetett őfelsége nevében nemességre, ‚kiváló polgári érdemekért’,

ki épp akkor ült elítélve csalásért a „Fortuná”-ban.” (54. k. 141.) Mikszáth soraihoz Bisztray a 412. lapon külön jegyzetet fűz. Idézzük ennek teljes szövegét: „Wenckheim Béla — mint a király személye körüli miniszter — egyszer egy csalás miatt elítélt polgárt terjesztett elő nemességre. A botrányos ügyet az egykorú lapok is szellőztették, de a kedélyes Wenckheim pozícióját az efféle baklövések nem rendítették meg.” Lehetséges, hogy a szóban forgó eset körülményei ma már csak nehezen volnának felderíthetők — viszont az efféle, pusztá ismétlésre szorítóköz kommentárok hasznát bajos átlátni. Az értelmezés illetén „immanens”, pusztán magukra a szövegekre hagyatkozó módja emellett néha meghökkentő tévedések forrásává válik. Az 53. k. 66. lapján közölt egyik „apróság” — sok társához hasonlóan — az orosz–török háború fejleményeihez kapcsolódik, s egy orosz eredetű tudósítást gúnyol ki, amely, noha a cári hadsereg szempontjából kedvezőtlen fordulatról ad hírt, mégis a „minden jól megy” szavakkal kezdődik. A 395. lapon Bisztray azt írja, hogy a Mikszáth glosszájában említett zimnicai távirat (a huszonhat ponton elmerült Duna-híddal) „nem egyéb, mint saját hírlapi tréfája (,kacsá’-ja)”. Nos, a *Budapesti Napilap* 1877. júl. 3-i számában Mikszáth cikkének szomszédságában, *A harctérről* cím alatt többek között az alábbiakat olvashatjuk: „Török forrásból eredő hírek szerint a Szisztovánál vert hidak el vannak pusztítva s Szisztova és Biela közt elkcseredett harcok folynak, melyekben az oroszok nagy veszteségeket szenvednek, sőt tegnap határozottan meg is verettek és visszanyomattak . . . Ezzel szemben a pétervári távirat ismét a stereotíppé vált, „Minden jól megy” szavakkal kezdődik s bevallja ugyan, hogy a szisztovi hidat a jún. 29–30-ka közti vihar elszakította s 26 dereglyét elsüllyesztett, de vígasztalja magát azzal, hogy a híd még ma este el fog készülni . . .” Az orosz–török konfliktus idején egyetlen magyar lap sem engedhette meg magának, hogy tréfás céllal koholt álhírek közlésével tévessze meg olvasóit a háborús eseményeket illetően; a harcok menetét szenvedélyes érdeklődéssel követő hazai közvélemény aligha vette volna ezt jó néven.

Igen érzékeny hiánya a kritikai kiadás 51–54. köteteinek, hogy (a további hárommal ellentétben) nem tartalmaznak a kor magyar belpolitikai fejleményeit áttekintő összegezéseket, pedig ezek híján az olvasó nehezen ismeri ki magát a Mikszáth cikkeiből kirajzolódó, meglehetősen kuszált és ellentmondásos folyamatok szövevényében. Az 57. kötet értékét és használhatóságát pl. számottevő mértékben növelik a *Szeged újjáéplítésének kérdései és Tisza Lajos szerepének megítélése*, *Az 1879-es szegedi választások, Kül- és belpolitikai kérdések* c. fejezetek, amelyeket Nacsády a jegyzetapparátus élén helyezett el. Az 51–52. kötetek anyagával kapcsolatban főként a kiegészített követő évek pártviszonyai és az 1875-i fúzió előzményei igényeltek

volna (a kérdés régebbi és újabb keletű szakirodalmát is figyelembe vevő) elemzést. Az 53–54. kötetek jegyzetanyagában pedig a politika színpadát 1875 után uraló három nagy politikai áramlat kialakulásával és egymáshoz való viszonyával kellett volna bővebben foglalkozni – s kiváltképpen az ún. mérsékelt (majd egyesült) ellenzék szerepével –, hiszen az 1870-es évek második felében Mikszáth publicisztikája jórészt ennek a csoportnak az állásfoglalásait visszahangozza. Egyeseket emlegetett, Mikszáthot is foglalkoztató vitakérdésekre (pl. a megyei autonómia vagy az önálló jegybank ügyének állására) külön is érdemes lett volna kitérni.

A nagyobb történelmi összefüggésekre nem elég érzékeny szemléletmódot tükrözi az a felszínes és egyoldalú interpretáció is, amelyet Bisztray a magyar politikai pártoknak és sajtónak (s ezen belül Mikszáthnak) az 1877/78-i orosz–török háború idején tanúsított magatartásáról ad. Ezt a magatartást – amelyet egyébként – mint helytelent és elfogultat, teljes joggal elítél – „romantikus” jellegűnek tartja, és a következő motívumokra vezeti vissza: „Negyedszázaddal a világsi fegyverletétel után gyűlölettel nézték a szabadságharcunkat leverő I. Miklós cár fiát, II. Sándort, viszont ‚testvéri’ közösséget éreztek a törökök iránt, akik a kuruckor és a 48–49-i szabadságharc menekültjeinek védelmet nyújtottak”. (53. k. 275.) Másutt arról ír, hogy a törökökkel fenntartás nélkül rokonszenvező és a szláv népekkel szemben ellenséges beállítottság „a magyar uralkodó osztályok akkori érzelmi politikájának volt a következménye”. (Uo. 407.) Ténylegesen a magyar vezető körök és a befolyásuk alatt álló rétegek törökbarát álláspontja nem emocionális tényezőkön, hanem nagyon is tudatos, meghatározott célokat és érdekeket szem előtt tartó megfontolásokon – elsősorban az 1867-ben lefektetett, a nemzetiségek fölötti hegemoniájukat rögzítő hatalmi struktúra biztonságának féltésén – alapult; a Bisztraytól említett motívumok legfeljebb mint alárendelt fontosságú, színező elemek játszhattak szerepet. A kor magyar (és osztrák) politikai életének hangadói azért tekintettek haraggal és félelemmel a török vereség eredményeképpen, orosz támogatással létrejövő független balkáni királyságok kialakulása elé, mert úgy látták, hogy ezeknek az államoknak a szintéren való megjelenése – a monarchia területén élő szláv nyelvű népekre gyakorolt vonzerejük folytán – végső soron a dualisztikus birodalmi szerkezet felbomlásához vezethet. Taktikai jellegű (mindenekelőtt a boszniai okkupáció kérdése körül kicsúcsosodó) nézeteltérések csak annak megtélésében álltak fenn közöttük, hogy az említett veszélyt milyen eszközökkel lehet a legsikeresebben elhárítani. Mikszáthnak egy, a boszniai okkupáció tervét bíráló cikkét kommentálva, Bisztray kijelenti: „Mikszáth – ellensége lévén minden hatalmi terjeszkedésnek – kezdettől fogva az okkupáció ellen küzd. Ebben a kérdésben a magyar nép túlnyomó

többségének álláspontja azonos, egységes volt". (53. k. 388.) Ám az okkupáció ellenzői valójában korántsem elvi okokból utasították el a területi hódításokat, hanem attól tartottak, hogy a monarchia szláv lakosságának megnövekedése felborítaná a dualizmus egyensúlyát. Maga Mikszáth — 1878-ban Szegeden írt cikkeinek tanúsága szerint — éppenséggel nem idegenkedett egy Szerbia ellen indítandó támadó háború gondolatától. (Pontos, objektív megvilágításba helyezi ezt a problémát Nacsády József a kritikai kiadás 55. kötetének 182. lapján.)

Legutóbbi idézetünk egyúttal Bisztray jegyzetelési gyakorlatának egy további problematikus vonását is érzékelteti. Mikszáth iránti — a vele való hosszú, áldozatos foglalkozás során bizonyára szüntelenül erősödő — szeretete és lelkesedése Bisztrayt nemegyszer a tudományos tárgyilagosság követelményének áthágására készíti. Kommentárjaiban — áttörve a kritikai kiadás műfajának szokásos, elsősorban tények és ténybeli összefüggések feltárására rendelt kereteit — minden alkalmat megragad, hogy Mikszáth bölcsességét, tisztánlátását, erkölcsi emelkedettségét hangsúlyozza. Eközben figyelmen kívül hagyja azt a nyilvánvaló körülményt, hogy a politikai tárgyú cikkekben rendszerint nem az író egyéni felfogása, hanem az őt munkatársként alkalmazó lap irányvonala fejeződik ki, valamint azt is, hogy Mikszáth ítélete még szorosabban irodalmi és kulturális vonatkozású kérdésekben sem volt teljesen csalhatatlan. A Mikszáth nézeteivel való kritikátlan azonosulás jellemző esete pl., hogy Bisztray — a *Még újabb fény- és árnyképekben* olvasható gúnyos jellemrajzhoz kapcsolódva — oldalakon át foglalkozik Asbóth János személyével (54. k. 393–96.), de egyetlen szóval sem utal arra, hogy a konzervatív elveket valló, s Mikszáthtól különösebbi miatt is alaposan kicsúfolt Asbóth egyszersmind széles látókörű, nagy tehetségű esszéista s a kor egyik jelentékeny teoretikus elméje volt. Mikszáthnak (a kortársak többségétől is osztott) nacionalista elfogultságairól nem hallgat ugyan Bisztray — mégis igyekszik őt a valóságosnál türelme-sebbnek és megértőbbnek feltüntetni, nem riadva vissza az önkényes belemagyarázás módszerétől sem. Az 54. k. 351. lapján egy, Miletics Szvetozár felségsértési peréhez kapcsolódó humoros „aproság”-hoz fűz kommentárt. Szerinte Mikszáth itt „helyesen állapítja meg, hogy Tisza Kálmán kormánya és bírósága ezúttal voltaképpen „példát akart statuálni”, a nemzetiségi mozgalinnal szemben — a nemzetiségi kérdés helyes és méltányos megoldása helyett.” Ámde a szóban forgó cikk egyáltalán nem javasol méltányos elbánást a nemzetiségek irányában, hanem éppen amiatt bírálja a miniszterelnököt, mert „amíg a nyulat eltette láb alól, addig a medvét szabadon hagyta járn-kelni” (uo. 37.), — azaz nem lépett fel kellő eréllyel a szláv törekvések Mileticsnél veszélyesebb képviselőivel szemben.

A Mikszáth mindenáron való mentetegetésére, szerepének szépítésére irányuló célzat sehol sem olyan kirívó, mint Bisztraynak azokban a fejtegetéseiben, amelyek *A politika svindlerei* c. (ifjabb Kákay Aranyos álnéven, 1878 nyarán publikált) röpiratot próbálják az író ekkori munkásságán belül elhelyezni. Ezt a kormánymegrendelésre készült, választási propagandairatnak szánt munkát Mikszáth — a közvetlenül előtte keletkezett *Még újabb fény- és árnyképekkel* ellentétben — sohasem vállalta nyíltan a magáénak; szerzőségét csupán két, a megírás idejéből való levélrészlet igazolja. A Mikszáth-irodalom — Király István monográfiájának egy utalásától eltekintve — mind-egyedül nem is tartotta számon. Bisztray találóan állapítja meg: „Mikszáth bizony e röpirat megírásával bérmunkát végzett” (54. k. 424.), s azt is jól látja, hogy egzisztenciális válságának akkori, legsúlyosabb szakaszában — miután a *Budapesti Napilap* megszűnésekor munkahely és rendszeres jövedelem nélkül maradt — a létfenntartás gondjai kényszerítették az efféle tevékenységre. A továbbiakban mégis hosszasan és igen erőszakolt módon bizonygatja azt a véleményét, hogy „Mikszáth nem adta fel elveinek függetlenségét azzal, hogy Tisza Kálmán pártjához csatlakozott”. (Uo.) Meddő erőfeszítés ez — semmiféle magyarázkodás nem képes ugyanis a Tisza Kálmánt az ország valóságos megmentőjeként ünneplő röpirat tartalmát az 1878. első hónapjaiban Pesten, majd az év őszétől fogva Szegeden írt, Tisza politikáját élesen támadó Mikszáth-cikkek mondanivalójával összhangba hozni, sem pedig a röpirat szerzőjét tisztázni a könyvecskéjében keserű szavakkal ostorozott újságírói elvtelenség (uo. 185—86.) vádjá alól. *A politika svindlerei* egyébként — akár az okfejtés jellegét, akár stílusát tekintve — vajmi kevésbé emlékeztet a hiteles Mikszáth-írásokra. Magyarozatképpen hadd vessük fel azt a hipotézist, hogy a munka írására megbízást adó miniszterelnökségi sajtóiroda valószínűleg egyúttal — az ilyen szervek szokásos gyakorlatához híven — különböző tájékoztató anyagokkal, a kormánypolitika érveit summarizáló cikkvázlatokkal is ellátta Mikszáthot, s ily módon az ő feladata elsősorban a rendelkezésre bocsátott materiák összeötvözése, egységes könyvvé kerekítése lehetett.

Feltűnőbb tárgyi tévedéseket, adatbeli pontatlanságokat csak elemnyező számban találtunk a hét kötet anyagában. Bosszantó figyelmetlenségről árulkodik a *Különfélék* c. 1873-ban írt, Gáspár Imrével polemizáló cikk egyik jegyzete. Mikszáth itt többek között kijelenti: „... láttam azt az öt sort, amit Jókai megunva alkalmatlankodásait egy keskeny papírszeletre írt önt érdeklőleg az „Új nemzedék” vajudása alkalmával.” (51. k. 73.) Bisztray jegyzete e mondat kapcsán az „Új nemzedék” c. antológiára hivatkozik, amelyet Gáspár Imre 1877-ben jelentetett meg. De már a dátumokból is világos, hogy Mikszáth nem erre a kiadványra céloz, hanem arra a tervezett, de

ténylegesen létre nem jött folyóiratra, amelyet Gáspár 1872-ben ugyancsak „Új nemzedék” címmel akart megindítani, s amelyhez Jókaitól is kért és (legalább egy levél erejéig) kapott támogatást. — A „Móricz Paja” nevet, amely Mikszáthnak egy ironikus zöngéjű mondatában bukkan fel (55. k. 121.), Nacsády a következőképpen értelmezi: „a népszerű, 48-as párti élclap, a Bolond Istók . . . egyik karikatúra-alakjának neve, a húsofazékért lelkesedő, Tiszát támogató képviselő típusa” (uo. 211.). Móricz Pál (1826–1903) azonban nem kitalált figura, hanem a kor közéletének egyik ismert — Tisza Kálmán leghűségesebb párthívei közé tartozó — személyisége volt, akinek neve és alakja tehát a valóságból került át az élclapok hasábjaira. — Talán sajtóhibának tekintendő, hogy az egyik jegyzet szerint (52. k. 215.) Eötvös és Trefort 1863-ban (helyesen: 1865-ben) alapították meg a *Politikai Hetilapot*, s hogy másutt (57. k. 250.) Pompadour marquise mint XIV. (helyesen: XV.) Lajos francia király kedvese szerepel.

A filológiai nézőpontú szakbírálat jellegéből következik, hogy a fő figyelmet a hibák és hiányok elemzésére kell fordítania — akkor is, ha (mint a jelen esetben is) magában a tárgyalt kiadványban a pozitívumok vannak túlsúlyban. Célunk azonban korántsem a sajtó alá rendezők érdemeinek kisebbítése, az általuk elért komoly eredmények elvitatása volt. Észrevételcinkkel a jelzett (s egy ilyen nagyszabású, sokban újszerű vállalkozás folyamán óhatatlanul adódó) fogyatékoságok kiküszöböléséhez, a sorozat további kötetének magasabb színvonalra emeléséhez kívántunk hozzájárulni.

OLTVÁNYI AMBRUS